
Bartın Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Sayı: 16
Güz 2021
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın University
Journal of Islamic Sciences Faculty
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Number: 16
Autumn 2021
BARTIN – TURKEY

KUR'ÂN ÂYETLERİYLE İSTİŞHÂD -BAĞLAM EKSENİNDE-

VERSES OF THE QUR'AN AND ISTISHAD-WITH THE CONTEXT AXIS-

Gökhan ATMACA

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sakarya/Türkiye
Assoc. Dr., Sakarya University, Faculty of Theology, Sakarya / Turkey

gatmaca@sakarya.edu.tr

orcid.org/0000-0002-8672-3810

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15 Haziran /June 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 30 Aralık /December 2021

Yayın Tarihi/Published: Aralık /December 2021

Atıf/Cite as: Atmaca, Gökhan. "Kur'an Âyetleriyle İstishâd -Bağlam Ekseninde-". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık 2021), 163-181.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ÖZ

Bu çalışma gündelik hayatta karşılaşılan herhangi bir durumla Kur'ân arasında bağ kurmada başvurulan, âyetlerle delil getirme yöntemini irdelemektedir. Söz konusu eylem Kur'ân âyetleriyle istîshâd olarak isimlendirilebilir. İlk olarak Hz. Peygamber'in başvurduğu bu yöntem, sahâbe, tabiin ve sonraki -nesil-Müslümanlar tarafından da çokça kullanılmıştır. Söz konusu yöntem, âyeti anlama aracı olarak; nüzûl ortamı bilgisi, dilin imkânları ve siyâk-sibâk gibi belirleyici unsurlarla yapıldığında murâd-ı ilâhiye muvafık sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Ancak bahsi geçen unsurlar devre dışı bırakıldığında âyetle istîshâd yönteminin mesnetsiz bireysel yaklaşımların önünü açtığını söyleyebiliriz. Dahası bu tür istîshâdın kişisel tatmini sağlamanın aracı olarak kullanılabilirdiği görülmektedir. Söz konusu bireysel yaklaşımlar kimi zaman iyi niyetli kimi zaman ise nefsani duygularla olmaktadır. Niyet ne olursa olsun sonuçta her iki yaklaşım da murâd-ı ilahînin tahrifine yol açtığı için dînen, ilmen ve aklen uygun değildir. Bu yöntemi içselleştiren bireyin Kur'ân'ı doğru anlamaya dönük tüm imkânları ilmî ve aklî açıdan kullanması zorunludur. Aksi halde âyetleri bağlamına uygun olarak hayatla buluşturması mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Âyet, Sebeb-i Nüzûl, İstîshâd.

ABSTRACT

The subject of this study is to bring a verse as evidence on a subject. For example, someone reads a verse after an event. Because this person established a relationship between the meaning of the verse and the event. Thus, this person adds the Quran to life. This is called bringing evidence (istîshâd) in a verse. The Prophet used this method. In other words, the first to resort to this method is the prophet. However, the Prophet's friends also used this method. Other Muslims used this method. It is possible that this method gives correct results. However, some conditions must be observed. For example, it is necessary to know the environment where the verses were downloaded. It is necessary to know Arabic, which is the language of the Quran. In addition, it is necessary to know the whole Quran very well. If all these are done, comments can be made in accordance with God's purpose. Otherwise, the individual speaks his own thoughts. These thoughts are not suitable for God's purpose. Therefore, the Muslim individual should be very careful. He should understand the meaning of the verse well. He must carefully establish the relation between the event and the verse. Otherwise, he will make a wrong interpretation. He goes into sin. This behavior is not suitable for religion. This behavior is not mentally appropriate. It is necessary to use this method correctly. Otherwise, the verses are given wrong meanings. Verses are associated with unrelated events.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Verse, Reasons of Nüzûl, Istîshâd.

GİRİŞ

Bu çalışmamızda Kur'ân âyetlerinin gündelik hayatta herhangi bir vakıa ile ilişkilendirilmesini konu edineceğiz. “Âyetlerle sosyal hayatın bir ânının buluşturulması” olarak ifade edebileceğimiz *istişhâd*,¹ esasında Kur'ân'ın pratik tefsiri anlamına da gelmektedir. Ayrıca Müslüman bireyin hayata Kur'ân penceresinden bakma çabası ve eylemidir. Bu, basit bir eylem olmayıp bazı merhaleler sonrasında gerçekleşebilmekte, söz konusu eylem ancak birtakım şartlar sonucunda meydana gelmektedir. Nitekim istişhâdda bulunacak birey öncelikle Kur'ân'ın bütününe yönelik bir birikime sahip olmalıdır. Bu birikim üzerinde yeterince ilmî ve zihnî tefekkürde bulunması gerekir. Nihâyet karşılaştığı herhangi bir hâdise ile âyet arasında doğru bağı aklî ve tecrübî istidadı çerçevesinde tesis edebilmenin çarelerini aramalıdır. Tüm bunları yapabildikten sonra şahsın herhangi bir mesele sonrasında okuyacağı âyet, esasen tefsir/yorum mesabesinde olacaktır. Elbette bu durum bireyin Kur'ân'ı hayatla buluşturma çabasının bir ürünü olarak telakki edilebilecek ve değerli bir yaklaşım biçimi olarak kabul görebilecektir. Bununla birlikte Kur'ân'ı hayata katmak için yapılan kimi yorumlar başarılı olamamaktadır. Yani âyetle olay arasında kurulan ilişki âyetin gayesi ile örtüşmemektedir. Bu durum, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir husustur. Çünkü âyetin barındırdığı mananın sınırları dışında te'vil edilmesi, ilgisiz bir konuyla ilişkilendirilmesi ya da aşırı yoruma tabi tutulması öncelikle hukûkullahı girebilecektir. Bu da küçümsenemeyecek bir hatadır. Dolayısıyla âyetle mesele arasında kurulacak bağı âyetin nüzûl ve Kur'ân'ın iç bağlamına uygun olması için birey, olabildiği kadar hassas davranmalıdır. Bunun da ancak âyetin maksadının, ilmî ve aklî boyutta makes bulmuş yorumunun bilinmesiyle mümkün olabileceği açıktır. Bu sebeple Kur'ân ile hayatı buluşturma iddiasındaki birey bu faaliyetini amelî bir kazanca dönüştürmek ve murâd-ı ilâhîye aykırı bir tutum sergilememek istiyorsa bu hususlara riâyet etmelidir.

Kur'ân'ın nüzûlünden bu yana âyetleri anlama ve hayatla buluşturma Müslümanlar için önemli olmuştur. Bu yöntemi ilk uygulayanın Resûlullah (s.a.v.) olduğunu kaynaklardan edindiğimiz kayıtlardan rahatlıkla tespit edebilmekteyiz. Yine ashabın da bunu hayatlarının olmazsa olmaz unsuru haline getirdiklerini görebiliyoruz. Velhasıl sonraki dönemlerde de benzer tutumlar görülmüştür. Âyetlerle istişhâd halen Müslüman bireyin başvurduğu makbul bir yöntemdir.

¹ *İstishad* kavramı daha çok âyetlerin şiirle açıklanması için kullanılmaktadır. Ancak bizim çalışmamızda bu anlam kastedilmemektedir.

Biz bu araştırmamızda Kur'ân'la istîshâdın ilk muhataplardan başlayan örneklerini ele alacağız. Daha sonra söz konusu yöntemin bağlamsız kullanılmasının âyetleri anlamada ne tür tahribata yol açtığını örneklerle izah etmeye çalışacağız. Böylece âyetlerin gelişi güzel değil, nâzil olduğu muhite ait imkânların kullanılarak anlaşılması ve bu yönüyle hayata katılmasının murâd-ı ilâhî açısından daha doğru olacağı yönündeki kanaatlerimizi paylaşacağız.

1. Hayatı Kur'ân'la Buluşturma Yöntemi Olarak İstîshâd

Bu başlık altında Resûlullah (s.a.v.) ve sahâbeden istîshâd örneklerine yer vereceğiz. Kaynaklarda hem Hz. Peygamber hem de sahâbenin âyetlerle istîshâdına dair çokça veri bulunmaktadır. Biz bunlardan kâfi miktarda örnek vererek maksadımızı aşmamaya çalışacağız.

1.1. Hz. Peygamber'in İstîshâdı

Hz. Peygamber Kur'ân'ı risâlet görevi gereği insanlığa tebliğ etmiştir. Sadece tebliğle kalmamış söz, fiil ve takrirleriyle de Kur'ân'ı tefsir etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in çeşitli meclislerde Kur'ân'ı açıkladığı bilinmektedir. Bu durum, bazen kendi sohbetleri arasında kendiliğinden vuku bulmaktayken bazen de sahâbenin sormasıyla gerçekleşmiştir. Bu çerçevede sahâbiler herhangi bir âyeti anlamadıkları zaman Peygamber'e müracaat etmişler, Hz. Peygamber de onlara anlamadıklarını açıklamıştır. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.v.) görevi *“(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik.”* (en-Nahl 16/44) âyetinde de belirtildiği gibi Kur'ân'ı beyan etmektir.² Bu yönüyle Hz. Peygamber, bazen Kur'ân'daki mücmel ifadeleri beyan etmiş, müşkil ifadeleri tavzîh etmiş, umûm ifadeleri tahsis etmiş ve mutlak ifadeleri de takyid etmiştir. Mesela Hz. Peygamber'in beş vakit namazın vakitlerini, rekât sayılarını ve nasıl kılınacağını açıklamaları; zekâtın ölçülerini, zamanını ve türlerini belirlemesi; haccın nasıl yapılacağını ortaya koyması Kur'ân'daki mücmel ifadeleri açıkladığına örnek olarak verilebilir.³ Buradan hareketle Hz. Peygamber'in özellikle dinle ilişkili her hâli, Kur'ân'ın hayatla buluşması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Resûlullah'ın (s.a.v.) sosyal hayatta zaman zaman bazı hâdiselerden ya da konuşmalarından sonra âyet okuduğu bilinmektedir.⁴ İşte bu husus üzerinde durmayı

² Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 1/36.

³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/43-44.

⁴ Gökhan Atmaca, *Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 261-263; Gökhan Atmaca, *Tefsiri Tarihte Aramak -İbn Sa'd Örneği-* (Konya: Aybil Yayınları, 2016), 288-289.

gerektiren bir konudur. Çünkü bu durum Kur'ân'ın âyet bazında herhangi bir mesele ile ilişkilendirilmesi ve bir nevi âyetin orada hayat bulmasına olanak tanımaktadır.

Hiz. Peygamber pek çok defa bu yolla âyetleri hayata katmıştır. Mesela Mekke fethedildiğinde Kureyşliler, Hiz. Peygamber'in haklarında vereceği hükmü türlü endişeler ile beklemişlerdir. Çünkü Resûlullah'a (s.a.v.) ve Müslümanlara her türlü kötülüğü yapmışlar ve zarar vermişlerdi. Buna rağmen Hiz. Peygamber "Ben de bugün size kardeşim Yûsuf'un dediği gibi: *'Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır.'*⁵ diyorum." buyurmuştur. Hiz. Peygamber'in bu tutumu benzer bir hâdise de nasıl davranılması gerektiği hususunda örneklik teşkil etmektedir. Çünkü böyle bir durumda birey intikam duyguları besleyebilecektir. Halbuki Hiz. Peygamber kendi durumunu Hiz. Yûsuf'un durumuna benzetmiş ve Mekkelilere o şekilde muamelede bulunmuştur.⁶ Nitekim Hiz. Yûsuf'un kardeşleri kendisine tuzak kurmuş ve o, nice zorlukla karşılaşmıştır. Nihayetinde kardeşleriyle karşılaştığında onların yaptıkları kötülükleri yüzlerine haykırmak yerine *"Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır"* diyerek büyük bir erdemlilik göstermiştir. İşte Resûlullah (s.a.v.) kendisine Yûsuf'a yapılan muameleyi reva gören bir nevi kardeşleri Mekkelileri Hiz. Yûsuf'un sözleriyle affetmiş ve böylece âyetle istîshâdın güzel bir örneğini vermiştir. Yine Hiz. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'ye girdiğinde orada bulunan putları elindeki asayla devirmiş ve *"Hak geldi, batıl gitti; zaten batıl yok olmağa mahkumdur."*⁷ demiştir.⁸ Böylece mü'minin zihninin her davranışının âyetle onaylanmasının güzelliğine işaret etmiştir.

1.2. Sahâbenin İstîshâdı

Hiz. Peygamber'le beraber hayat süren sahâbenin Kur'ân bilgisi müfessirler açısından her zaman önemli bulunmuştur. Çünkü sahâbe Kur'ân'ın ilk muhatabıdır. Bu husus onların Kur'ân'ı anlamada bazı imkânlarla sahip olmalarını sağlamıştır. Söz konusu imkânlar, onlardan Kur'ân adına gelen her bir bilgiyi kıymetli kılmaktadır. Bu sebeple Kur'ân'ın tefsirinde "sahâbî kavillerine" müracaat lüzumlu görülmüştür.⁹ Bu açıdan âyetlerin manasını doğru kavramanın imkânını sunan sahâbenin hayatında yer bulan istîshâdlar önemlidir. Bunlardan bir kısmını burada vermemiz konuya katkı sunacağı için lüzumludur. Şimdi

⁵ Bkz. Yûsuf 12/92.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Mısır: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967), 9/258.

⁷ el-İsrâ 17/81.

⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 2/127.

⁹ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Muqaddime fi uşûli't-tefsîr*, thk. Adnan Zurzûr, 1972, 95.

sahâbîlerden bazısının istişhâdlarının örneklerini vereceğiz. Mesela Resûlullah (s.a.v.) vefat ettiğinde Müslümanların bir kısmı adeta şok geçirmişler, ne yapacaklarını bilememişler ve ona vefatı yakıştıramamışlardır. Hz. Ebu Bekir, insanların bu hallerini görünce “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye mi döneceksiniz? Kim geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*” (Âl-i İmrân 3/144)¹⁰ ve “*Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler.*” (ez-Zümer 39/30) âyetlerini okumuştur. Hz. Ebû Bekir'in bu eylemi, Müslümanlara, duruma karşı daha teenni ile yaklaşmaları gerektiğini hatırlatmıştır.¹¹ Hatta Hz. Ebû Bekir'in Âl-i İmrân Sûresi 144. âyeti okumasının ardından sahâbeden bazısı, sanki o güne kadar bu âyeti duymadıklarını ifade etmiştir.¹² Hz. Peygamber'in vefat ettiği haberi yayılınca Süheyl b. Amr da kılıcını kuşanıp Hz. Ebû Bekir'in Medine'de yaptığı konuşmanın bir benzerini yapmıştır. Bu konuşması esnasında ez-Zümer 39/30, Âl-i İmrân 3/144, el-Enbiyâ 21/35, el-Kasas 28/88. âyetlerini okumuştur.¹³

Sahâbenin büyüklerinden ve aynı zamanda ikinci halife olan Hz. Ömer, Şam'a yaptığı bir seyahatte, -bir mabette- oldukça yaşlı, saç başı birbirine karışmış, kir pas içinde, üzerinde siyah elbiseler bulunan bir rahiple karşılaşmış ve ağlamaya başlamıştır. “Ey Mü'minlerin Emiri, neden ağlıyorsun?” diye sorulunca: “Bu zavallı bir hedefe varmak istedi, onu tutturamadı. Bir şeyler ümit etti, umduğunu elde edemedi.” demiş ve ardından: “*Yüzler var ki, o gün korkulu ve zelildir, amel etmişler, yorulmuşlardır.*” (el-Gâşiye 88/2-3) buyruklarını okuyarak: “Yüce Allah'ın bu kavlini hatırladım. İşte beni ağlatan budur.” demiştir.¹⁴

Nakledildiğine göre evi asiler tarafından kuşatılan üçüncü halife Hz. Osman şöyle demiştir: “Ey insanlar! Beni öldürmeyin, tövbeye davet edin! Vallahi beni öldürürseniz ebediyen beraberce namaz kılamaz, düşmanla cihat edemezsiniz. Şöyle oluncaya kadar (parmaklarını göstererek) ayrılığa düşersiniz.” Ardından parmaklarını kenetleyerek: “*Ey kavmim, bana karşı gelmeniz, sakın sizi Nûh kavminin yahut Hûd kavminin veyahut Salih kavminin başlarına gelenler gibi bir felakete uğratmasın! Lût kavmi henüz sizden uzak*

¹⁰ İsmail Ebu Abdillâh Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Daru Tavki'n-Necat, 1422), "Fedâilu's-sahâbe", 5.

¹¹ Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 5; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 15/254.

¹² Yâkub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-âsar* (Beyrut, ts.), 214.

¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/124.

¹⁴ el-Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, thk. Mustafa Müslim Muhammed (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 3: 359. Hz. Ömer'in âyetle istişhâd örnekleri için bk., Davut Şahin, “Hz. Ömer'in Âyetleri İstishâd Etmesi ve Uygulaması”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2017), 333-341; Atmaca, *Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*, 261-282.

değildir.” (Hûd 11/89) âyetini okumuştur.¹⁵

Âyetlerle istişhâd bağlamında halifelerin dördüncüsü olan Hz. Ali'nin sarı renk ayakkabı giyenin kederinin azalacağını söylediği ve sonrasında “*Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır.*” (el-Bakara 2/69)” âyetini okuduğu rivâyet olunmuştur.¹⁶

Diğer sahâbîlerde de meselelere âyetle mukabelede bulunma hassasiyetini görebiliyoruz. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd bir gün satılık mallarını geride bırakıp namaza yönelen çarşı esnafını görünce “*Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekat vermekten alıkoyar. Bunlar, gönüllerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar.*” (Nûr 24/37) âyetini okumuş ve “işte bunlar âyette bahsedilenlerdendir”, demiştir.¹⁷ Yine rivayete göre Abdullah b. Mes'ûd bir gün Ebû Vâil ve Rebî b. Haysem'le birlikte bir demirciye uğrarlar. Abdullah b. Mes'ûd ateşteki demire bakabilir, düşecek gibi olur. Daha sonra Fırat Nehri kenarında büyük bir kireç ocağına uğrarlar. Ocağın ortasında alevlenen ateşi görünce Abdullah b. Mes'ûd “*Bu ateş onları uzak bir mesafeden görünce onun müthiş kaynamasını ve uğultusunu işitirler.*” (el-Furkân 25/12) âyetini okur. Rebî b. Haysem bayılıp yere düşer. Onu ailesine, evine götürürler. Abdullah b. Mes'ûd öğleye kadar başında bekler, fakat ayılmaz.¹⁸ Elbette buna benzer istişhâd örnekleri çok fazla bulunmaktadır.¹⁹ Araştırmamız boyunca konuyla ilgili daha fazla örneğe ulaşılmış bulunmaktayız. Fakat araştırmanın maksadını aşabileceği için bu kadarıyla yetineceğiz. Bununla birlikte burada şu hususa dikkat çekmekte fayda bulunmaktadır. Burada zikredilen istişhâd örnekleri, bu konuda ifrat ve tefrit etmemenin gerektiğini gösteriyor. Yani kötüye kullanmamak ve aşırıya kaçmamak kaydıyla müminler ayetlerle günlük hayat arasında bağlantılar kurabilirler.

2. Bağlam Dışı İstîshâdlar

Bu başlık altında nüzûl ortamı ya da metin içi bağlamından koparılarak meselelerle bağ kurulan istişhâd örnekleri üzerinde duracağız. Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlamak ve yorumlamak için uyulması gerekli kurallardan biri de âyetin, içinde bulunduğu sûre ve âyet

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3: 67; Halife b. Hayyât, *et-Târih: İlk Kronolojik İslam Tarihi*, çev. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 145-156.

¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/451.

¹⁷ Ebû'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn İbn Keşîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 6/63.

¹⁸ İbn Keşîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6: 88.

¹⁹ Kur'an'la istişhâd edilen örnekler için ayrıca bk., Ali Akpınar, “Konuşmalarında Kur'ân'la İstîshâd Edenler”, *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 33-42.

grubuyla olan irtibatına dikkat edilmesidir. Yani âyeti, siyâkı ve sibâkıyla ele almak ve böylece önce ve sonrasıyla ilişkisini koparmamak gerekir.

Kur'ân açısından baktığımızda *siyâk* “her bir âyetin bulunduğu ortamda, kendinden önceki âyetler ve kendinden sonra gelen âyetlerle olan ilişkisidir.” *Bağlam* ise kelime olarak “olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü/bağlantısı” anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle “bir kelime veya ifadenin anlamını belirlemede katkısı olan koşulların tümüdür.” Herhangi bir kelimenin anlamı, o kelimenin içinde bulunduğu bağlama göre değişikliğe uğrayabilmektedir. Aynı zamanda bağlam, siyâk terimine karşılık olarak da kullanılmaktadır. Kur'ân âyetlerinin indiği ortamın tarihini ve sosyo-kültürel özelliklerini ihtiva eden kısma, dış bağlam denmektedir. Diğer bir ifadeyle nüzûl süreci dış bağlam olarak değerlendirilir. Kur'ân'ın doğru anlaşılması için dış bağlam ve iç bağlam göz ardı edilmemelidir.²⁰

Bağlamdan kopuk istishâdların kıymeti bulunmadığı gibi adeta Allah şahit tutularak yanlış yapılmaktadır. Bu husus dinî, ilmî ve aklî açıdan kabul edilebilir değildir. Bunun yanı sıra âyetin manası ve bağlamı ile uyumlu istishâd, hayatı Kur'ân'la anlamlandırması yönüyle kıymetlidir. Bu tür bir istishâdın bir mahzuru yoktur. Bu tür istishâd örnekleri kaynaklarda oldukça çoktur. Mesela Sa'îd b. Cübeyr boynu vurulmadan önce iki rekât namaz kılmak istemiş, infazın uygulayıcısı Haccac da ancak doğu tarafına yönelirse izin verileceğini söylemiştir. Sa'îd de “*Nereye dönersen Allah'ın yüzü oradadır.*”²¹ demiş ve bu sözlerinden sonra boynu vurulmuştur.²² Sa'îd b. Cübeyr'in bu kullanımı doğrudur. Nitekim ana kaynaklarda “*Allah'ın yüzü*” ifadesi “kible” olarak yorumlanmıştır.²³ Yine Ebû Osman en-Nehdî şöyle demiştir: “Allah'ın beni hatırladığı zamanı biliyorum.” Ona “Nereden biliyorsun?” denildiğinde “*Öyle ise beni anın ki, ben de sizi anayım.*”²⁴ âyetini okumuştur. Daha sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: “Buna göre, ben Allah'ı zikredersem, Allah da beni hatırlar. Biz Allah'a dua ettiğimiz zaman, Allah bize cevap verir.” Bu sözlerinin ardından “*Bana dua edin ki size karşılık vereyim.*”²⁵ âyetini okumuştur.²⁶ Burada ve yukarı da

²⁰ Ahmet Öz, “Kur'ân'ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül - Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 195-198; Fatih Tiyek, “Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Önemi”, *Günümüz Tefsir Problemleri*, ed. Ali Karataş - Yunus Emre Gördük (Ankara: Bilay, 2018), 81-90.

²¹ el-Bakara 2/115.

²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/382.

²³ Mehmet Akif Koç, “Tefsirde Keyfilğin Çaresi: Tefsir Rivayetleri”, *Tefsire Akademik Yaklaşımlar 1*, ed. Mehmet Akif Koç (Otto, 2013), 51.

²⁴ el-Bakara 2/152.

²⁵ el-Mü'min 40/60.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 9/97.

verdiğimiz örnekler makul ve makbul istişâd örnekleridir. Şimdi uygun olmayan istişâd örneklerine değineceğiz.

2.1. Dini Pratikte Aşırılık

Dinin bireysel anlamda hayatla buluşması, eylemlerle olmaktadır. Çünkü birey, Kur'ân ve Sünnet ölçüğünde dîni eyleme dönüştürür. Elbette burada Kur'ân'ın pratiğe dökülmüş pozisyonunu temsil eden Resûlullah'ın (s.a.v.) hayatını örnek alır. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) sadece vahyi tebliğ eden değil, aynı zamanda hükümleri hayatla buluşturan ve böylece üsve-i hasene²⁷ olan bir şahsiyettir. Dolayısıyla Müslüman şahsiyet hayatını tanzimde bu kıstasa önem verir. Bu hassasiyet dînin anlaşılması ve yaşanmasında aşırı yorum ve pratiklerin önüne de geçebilmektedir. Böyle olmakla birlikte bunun her zaman mümkün olduğu da söylenemez. Yani bireyler pratik anlamda İslâm'ın önerdiği dîni yaşantının ötesini yaşama arzusu ve tercihinde bulunabilmektedirler. Elbette bu bir tercihtir ve bireysel hürriyet çerçevesinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte söz konusu yaşam biçiminin dayanağının Kur'ân'dan verilmesi, durumu ve işin mahiyetini değiştirmektedir. Çünkü bu durumda kişisel tercih, sanki Allah'ın emri ya da teşviki gibi algılanabilmektedir. Bunun yaygınlaşması sağlıklı bir İslâm toplumunun varlığına tehdit niteliğinde görülebilir. Mesela bir şahıs, Âmir b. Abdullah'a niçin evlenmediğini sormuş ve “Allah ‘*Andolsun, biz senden önce de elçiler gönderdik, onlara da eşler ve çocuklar verdik.*’²⁸ buyurmuyor mu?” demiştir. O da “Allah ‘*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*’²⁹ buyurmuyor mu?”³⁰ diyerek mukabelede bulunmuştur. Dolayısıyla aynı meselede iki ayrı şahsın kanaatlerine Kur'ân'dan delil getirmeleri mânidardır. Böylece ilk bakışta -okunan âyetler çerçevesinde- her ikisinin de görüşlerinin isabetli olduğu zehabı ortaya çıkmaktadır. Fakat burada isabetli olan görüşü tespit edecek şey, âyetlerin bağlamları ve Resûlullah'ın (s.a.v.) sünneti olsa gerektir. Mesela Hz. Peygamber'in hali vakti yerinde olan kimseleri evlenmeye teşvik etmesi³¹ ve kendi uygulamasının da bu olması, Âmir'in delilini çürütmeye yetmektedir. Dolayısıyla meselelere Kur'ân ve Sünnet ölçüğünde bakılmadığında isabetli yoruma ulaşılamamaktadır. Yani doğru sonuca bazen sadece âyetler çerçevesinde ulaşmak mümkün olamamaktadır. Aslında Âmir b. Abdullah'ın burada söz konusu âyeti delil getirmesi, onun

²⁷ el-Ahzâb 33/21

²⁸ er-Ra'd 13/38.

²⁹ ez-Zâriyât 51/56.

³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 9/106.

³¹ Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmîzî, *el-Câmiü'l-Kebîr*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Nikah”, 1.

din ve hayata genel bakışı ile ilgilidir. Onun bu bakış açısını ortaya koyan nakle göre o bir mecliste “Allah’ın Kitâb’ındaki bir cümle dünyadaki her şeyden bana daha sevimlidir.” demiştir. “Nedir o?” diye sorulduğunda o “Allah, ancak muttakilerden kabul buyurur.”³² âyetini okumuştur.³³ Yani Âmir kişisel olarak muttaki olmayı, dünya işlerinden ve nimetlerinden uzak durmak olarak anlamaktaydı. Dolayısıyla o, bu düşüncesini desteklediğini düşündüğü bir âyeti, kendisine delil getirebilmekteydi. Fakat Âmir’in İslâm’ı algılamada bir noktayı gözden kaçırdığı muhakkaktı. O da Resûlullah’ın (s.a.v.) bu dinin pratiğini yirmi üç sene boyunca ümmetine bizzat yaşayarak sunmuş olmasıydı. Orada aşırılığa da bayağılığa da yer yoktu. Ayrıca Âmir’in evlenmeye mâni gördüğü âyet, insanların ve cinlerin yaratılış gayelerine işaret etmekte ve kullardan başka bir şey istenmediğini bildirilmektedir. Allah kulların, özgür iradeleriyle, kulluk etmelerini istemiştir. Çünkü onları bu konuda imkân sahibi olarak yaratmıştır. Bu sebeptir ki insanların bir kısmı ibadeti terk etmeyi seçmiştir.³⁴ Dolayısıyla âyetlerden Âmir’in anladığı mânâ çıkmamaktadır.

2.2. Hâs İfadenin Umûmîleştirilmesi³⁵

Kur’ân nâzil olurken dönemseller birtakım hâdiselere işaret etmiş ve bu çerçevede kimi topluluklara işaret etmiştir. Elbette duruma göre söz konusu grupların eleştirisi ya da övgüsü yapılmıştır. Kur’ân’da bulunan bu tür anlatıların doğru yorumlanması ancak bağlamları dikkate alındığında mümkün olabilecektir. Aksi halde kelâmın maksadını aşan yorumlara varılabilmektedir. Mesela Zeyd b. Sûhân bir mecliste sohbet ederken bir bedevî “Sözlerin hoşuma gidiyor fakat elin beni korkutuyor.” diyerek Zeyd’in kesik elinin ona tedirginlik verdiğini söylemiştir. Zeyd: “Bu sol elim, görmüyor musun?” demiştir. Adam “Sağı mı solu mu keserler bilmiyorum.” deyince Zeyd, Allah ‘*Bedevîler, küfür ve ikiyüzlülük de daha yaman ve Allah’ın, elçisine indirdiği şeylerin sınırlarını tanımamaya daha müsaittirler.*’³⁶ buyurarak doğru söylemiştir.” Verilen bilgiye göre Zeyd b. Sûhân’ın eli Nihâvend savaşında yaralanmıştır.³⁷ Bu nakilden anlaşılan şey, bedevînin Zeyd’in elinin hırsızlık suçundan kesildiğine hükmettiğidir. Onun sol elinin kesik olmasını görmesine rağmen bu şüphesini devam ettirmesini âyetle irtibatlandıran Zeyd, böylece bedevîyi bu davranışından dolayı

³² el-Mâide 5/27.

³³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 9/105.

³⁴ Cârullah Ebû'l-Kâsım Muhammed Ömer Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdu'l-mevcûd - Ali Ahmed Muavvez (Riyad: Mektebetü'l-'Abikân, 1998), 5/260-261.

³⁵ Bu başlıkta kullandığımız “Hâs-Umûm” sözcükleri tefsir ya da fıkıh usulü terimi olarak kullanılmamıştır.

³⁶ et-Tevbe 9/97.

³⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/244; İbn Keşîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/176.

şiddetle kınamıştır. Ancak Zeyd'in meseleyi bu şekilde âyetle ilişkilendirmesi -görece olarak- uygun görünmemektedir. Nitekim okuduğu âyette Allah bedevilerin arasında kâfirler, münafıklar ve mü'minler olduğunu haber vermektedir. Kafir olanlarının küfür ve nifaklarının diğerlerinden daha büyük, daha şiddetli olduğu, bunun için de Allah'ın Resûlü'ne indirdiği hükümlerin sınırlarını bilmemeleri için daha elverişli oldukları da anlatılmaktadır.³⁸ Ancak âyeti iman etmiş bir bedeviye hamletmek kanaatimize göre uygun değildir. Bununla birlikte bedevinin hırsızlık haddinin cezasında hangi elin kesildiğini bilmediğini söylemesi ya cehaletine ya da kötü niyetine işaret etmektedir. Anlaşılan Zeyd, âyetin sonunda yer alan ifadeleri de dikkate alarak bedevinin bu yönüne işaret etmiştir. Ayrıca kendisinin hırsızlık gibi bir cürümle itham edilmesi onu bu denli bir istîshâdda bulunmaya itmiştir.

Bu çerçevede âyetin bağlamına dikkat etmeden okumaya bir örnek de “*Allah yolunda infâk edin ve ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İhsan edin, şüphesiz Allah ihsan edenleri sever.*” (el-Bakara 2/195) âyetidir. Rivayetlere göre Muhacirlerden bir kişi İstanbul'u fetih girişiminde düşman safına tek başına hücum etmiş ve düşman safını delmiştir. Bazı kimseler ilgili âyete atfen “*kendini kendi eliyle tehlikeye attı*” demişlerdir. Bunun üzerine olaya tanık olan Ebû Eyyûb el-Ensârî şöyle demiştir:

“Biz bu âyeti daha iyi biliriz. Çünkü o, bizim hakkımızda nazil olmuştur. Biz Rasûlullah'la sohbet/arkadaşlık ettik. Onunla nice şeylere şâhid olduk ve ona destek olduk. İslâm yayılıp da ortaya çıkınca biz Ensâr topluluğu gizlice toplandık ve şöyle bir karar aldık: Allah bize Resûlullah'la (s.a.v.) sohbet etme/arkadaşlık ve yardım etme imkânını bahşetti. Derken İslâm yayıldı, Müslümanlar çoğaldı. Biz Rasûlullah'ı (s.a.v.) ailelerimize, çocuklarımıza ve mallarımıza tercih etmiştik. Şimdi ise savaş ağırlığını kaybetti. Artık ailelerimize, çocuklarımıza dönüp onların yanında kalsak. İşte bizim hakkımızda *Allah yolunda infâk edin ve ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın* âyeti nazil oldu. Bu âyette söz konusu olan tehlike; cihâdı terk ederek, mal ve çoluk-çocuk yanında oturmaktır.”³⁹

İbn Abbas da âyette bahsedilen tehlikenin savaş hali ile ilgili bir durum olmadığını, Allah yolunda kendini alıkoymaya niyetlenen insanlara dönük bir uyarıdan söz edildiğini söylemiştir. Hasan Basrî ise tehlikeyle cimriliğin kastedildiğine işaret etmiştir. Âyetle ilgili farklı nüzûl sebepleri ya da yorumlar bulunmakla birlikte bu âyet, diğer ibadetlerle birlikte

³⁸ İbn Keşîr, *Tefsîrû'l-Şur'âni'l-'azîm*, 4/176.

³⁹ İbn Keşîr, *Tefsîrû'l-Şur'âni'l-'azîm*, 1/391.

ele alındığında Allah yolunda infakı emretmeye matuf olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa âyet, düşmanla savaş konusunda Müslümanları düşmanlarına karşı takviye edecek şekilde mallarını sarf etmeye teşvik etmektedir. Bunu terk etmenin -ve nihâyet bu davranışın alışkanlık haline gelmesi durumunun- insanın felaketine sebep olacağı haber verilmektedir.⁴⁰ Dolayısıyla âyet her türlü tehlikeye izafe edilebilecek genişlikte manayı kapsamamaktadır. Ayrıca rivayette anlatılan şahsın tek başına düşman saflarına saldırmasının yanlış olduğunu vurgulamak için âyet okumaya lüzum var mıdır? Muhtemelen oradaki kimseler kişisel tecrübe ve aklî çıkarımlarıyla bu davranışın uygun olmadığı kanaatine sahiptirler. Ancak görüşlerini âyetle kuvvetlendirmek istemişlerdir. Elbette bu durum iyi niyetli bir yaklaşımdır. Ancak olur olmaz her durumda bir âyeti delil getirmek, âyetin kapsadığı ana mevzunun kaçırılmasına sebep olabilmektedir. Bu yönüyle söz konusu duruma yol açan bu tür delillendirmeleri uygun bulma imkânı yoktur.

2.3. Siyâsî Te'vil

Kur'ân'ın aşırı yorumları ya da bağlamından kopuk te'villerinin en yoğun yaşandığı hususun siyâsî durumlar olduğunu görebilmekteyiz.⁴¹ Bu elbette ilgili âyetlerin bağlamlarından koparılması ile olmaktadır. Mesela Mihfez b. Sa'lebe, Hz. Hüseyin'in başını Yezîd b. Muâviye'ye getirmiş "Ey Mü'minlerin Emîri! İnsanların en ahmağı ve aptalının kafasını sana getirdim." demiştir. Yezîd: "Mihfez'in annesi daha ahmak ve daha aptal birini doğurmadı. Fakat adam Allah'ın Kitâbı'nı okumamış ki" diyerek "*Allah'ım, (ey) mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın; dilediğini yükseltirsin, dilediğini alçaltırsın.*"⁴² âyetini okumuştur. Daha sonra sopayla Hz. Hüseyin'in dudaklarının arasını karıştırmış ve "Kılıçlarımız bizden daha şerefli fakat daha zalim olanları böyle ayırır." manasına gelen bir şiir okumuştur. Orada bulunan Ensar'dan bir adam: "Şu sopanı kaldır! Vallahi, sopanı dürttüğün yeri Resûlullah'ın (s.a.v.) öptüğünü gördüm." demiştir.⁴³

Rivayetten anlaşıldığına göre Yezîd, iktidar olmanın ölçütünü âyet bağlamında Allah'ın dilemesine bağlamaktadır. Bu bir bakıma teslimiyet gibi görülebilir. Ancak daha da

⁴⁰ Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr Taberî, *Camiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Daru Hicr Li't-Tabaa ve'n-Neşr ve't-Tevzi` ve'l-İ'lan, 2000), 5/583-585; İbn Keşîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/311-393. Bu konuda bk., Recep Demir, "Bağlamından Kopuk Kur'ân Okumalarının Serencamı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020), 592-594.

⁴¹ Bu konuda bk., Atmaca, *Tefsîri Tarihte Aramak-İbn Sa'd Örneği-*, 255-276.

⁴² Âl-i İmrân 3/26.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/447-448. Paragrafta yer alan ifadeler Müslüman gönlünü incitcidir. Bununla birlikte meselenin doğru anlaşılabilmesi için söz konusu ifadeler yer vermek durumunda kaldığımızı belirtmek isteriz.

gerçeği o, iktidarının ilâhî kaynaklı olduğunu söyleyerek meşrûiyetine bir dayanak sağlamış olmaktadır. Kanaatimizce söz konusu nakil bu bağlamda oldukça önemlidir. Çünkü meşrûiyetinin hem o dönemde hem de her devirde tartışıldığı bir kimse, iktidarının meşrûiyetini âyet okuyarak ispatlamak istemiştir. Sonrasında ise Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi gibi bir cürüm yetmezmiş gibi peygamber torununun kesik başına ile uygunsuz hareketler yapması oldukça mânidardır. Ayrıca sözlerinde yer alan “şerefli” ve “zalim” kelimelerindeki kastın kimler olduğu hususu da ayrı bir –ibretlik- durumdur. Bu nitelemesinin öncesinde âyet okuması, kişisel arzularını âyetle destekleme noktasında zirve bir kimse olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca Yezîd'in okuduğu âyette Rasûlullah'ın (s.a.v.) ve ümmetinin Allah'ın nimetlerine şükretmeleri gerektiğine işaret vardır. Zira Allah peygamberliği İsrâiloğullarına değil; Mekkeli, Kureyş kabilesinden ümmî bir Arap olan Hz. Muhammed'e vermiştir. Resûlullah'a (s.a.v.) kıyamete kadar dinini diğer bütün din ve şeriatlardan üstün kılma gibi diğer hiçbir peygambere vermediği özellikler ihsan etmiştir.⁴⁴ Konu Yezîd'in baktığı zaviyeden oldukça uzaktır. Ayrıca ilgili âyet her ne kadar iktidarın Allah tarafından verildiğine işaret etse de mülkü ele geçiren kimi yöneticilerin halkına zulüm yaptıkları bilinmektedir. Bu yöne işaret eden Kadı Abdulcebbâr kötülüğün Allah'a izafe edilemeyeceğini söyler.⁴⁵ Meselenin bu yönü ihmal edilemez bir öneme sahiptir.

Kur'ân âyetlerinin siyâsî meselelerde kullanımına örnek teşkil edebilecek bir durum da hakem olayında yaşanmıştır. Söz konusu meselede ihtilaf edildiğinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî, 'Amr'a hitaben “Senin durumun ‘Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur.’⁴⁶ âyetindeki köpeğin durumuna benzer.” demiştir. Amr da ona “Senin durumun da ‘Kitap taşıyan eşeğin durumu’na⁴⁷ benzer.” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer “Bu ümmetin durumu ne hale geldi. Ne yaptığını bilmeyen bir adam güçsüz bir adama havale edildi.” demiştir. Abdurrahman b. Ebû Bekir ise “Eş'arî daha önce ölmüş olsaydı kendisi için daha hayırlı olurdu.” demiştir.⁴⁸

Bir başka örnek ise Haccac ve Abdullah b. Zübeyr'in annesi arasında yaşanmıştır. Buna göre Abdullah b. Zübeyr, öldürüldüğünde Annesi ve Haccac onun cesedi önünde karşılaşmışlardır. Aralarında atışırken Haccac: “Senin oğlun Kâbe'nin içinde inkâra girdi.

⁴⁴ İbn Keşîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/24.

⁴⁵ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu, 2003), 290.

⁴⁶ el-A'râf 7/176.

⁴⁷ el-Cuma 62/5.

⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/78.

Yüce Allah “...*Kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı bir azab tattırırız.*”⁴⁹ buyuruyor. Allah ona bunu tattırdı. Azap, yol kesmektir.” demiştir. Abdullah’ın annesi ise şöyle cevap vermiştir: “Yalan söylüyorsun. O, Medine’de İslâm döneminde doğan ilk bebektir. O doğunca Müslümanlar öyle tekbir getirdiler ki Medine yankılandı. Resûlullah (s.a.v.) onun doğumuna sevindi ve eliyle onun damağına yiyecek sürdü. O gün, onun doğumuna sevinenler, senden ve taraftarlarından daha üstündür. Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini duydum: “Sakif kabilesinden iki yalancı çıkacak. Onlardan sonuncusu birincisinden daha şerlidir. O mübîrdir. İşte o sensin.”⁵⁰ Burada örnek getirilen âyetlerin bağlamlarından uzak kullanıldıkları o kadar açıktır ki özellikle bir kaynağa bakma ya da delil aramaya dahi ihtiyaç yoktur. Çünkü Müslüman bireylerin birbirlerini tahkir ederken kafirler için nâzil olduğu aşikâr olan ya da en azından bir Müslümana yakışmayacak profili işaret eden âyetleri delil getirmeleri uygun değildir. Bununla birlikte Abdullah b. Zübeyr’in Mekke’ye hükmettiği dönemde sahâbeden bazı kimselerin uyarısına maruz kaldığı da aşikârdır.⁵¹

Âyetlerin siyasî te’vili bağlamında değerlendirebileceğimiz örnekler artırılabilir. Bununla birlikte yorum farklılığına dayalı olarak verilen örneklerin yerinde olup olmadığı da tartışılabilir. Yani verilen misallerde kullanılan âyetlerin bağlamı çerçevesinde kullanıldığını düşünenler olabilecektir. Şimdi sırasıyla vereceğimiz iki örnek bu minvaldedir. Yani burada istîshâdda bulunanların yaklaşımlarının makul olduğu düşünülebilir. Bu çerçevede vereceğimiz el-Esved Ebü'l-Kays’ın nakline göre bir gün Hz. Hasan, Habîb b. Mesleme ile karşılaşmış ve onun Muâviye’ye itaat etmesini eleştirerek “Sen az ve geçici bir dünyalık için ona itaat ettin. Eğer bu, senin dünyana yaradıysa ahiretine zarardır. Bir kötülük yapınca hayırlı bir şey söylersen bu, “*Başka bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler, iyi işle kötü işi birbirine karıştırdılar. Belki Allah, onların tövbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*”⁵² âyetindeki gibidir. Ancak sen “*Hayır, doğrusu, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerine pas olmuştur.*”⁵³ âyetinde bahsedilen gruba dahilsin.” demiştir.⁵⁴ Elbette Tevbe sûresi 102. âyet her ne kadar belli birtakım kimseler hakkında nâzil olmuşsa da bütün günahkâr; hatalı ve iyi ameli kötü ameli karıştıranlar hakkında umûmî olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵ Bununla birlikte âyetin kapsamına hangi durumda kimin gireceği yoruma

⁴⁹ el-Hac 22/25.

⁵⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/509-510.

⁵¹ İbn Keşir, *Tefsirü'l-Şur'âni'l-'azîm*, 5/362-363.

⁵² et-Tevbe 9/102.

⁵³ el-Mutaffifin 83/14.

⁵⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/374.

⁵⁵ İbn Keşir, *Tefsirü'l-Şur'âni'l-'azîm*, 4/181.

dayalıdır. Bu yönüyle bağlamından bağımsız bir şekilde gelişi güzel kullanılmaya müsait değildir. Ancak Hz. Hasan'ın maruz kaldığı haksızlıklar göz önüne alındığında yaklaşımın makul olduğu düşünülebilir.

Bu çerçevede vereceğimiz ikinci rivayete göre Ali b. Hüseyin yakalanıp İbn Ziyâd'a getirilmiştir. İbn Ziyâd: "Adın nedir?" diye sormuştur. O da "Ali b. Hüseyin" demiştir. O: "Allah, Ali'yi öldürmemiş miydi? demiştir. Ali b. Hüseyin: "Ali el-Ekber adında bir kardeşim vardı. İnsanlar onu öldürdüler." cevabını vermiştir. İbn Ziyâd: Hayır! Onu Allah öldürdü." demiştir. O da: "Allah, insanların ruhlarını ölümleri sırasında alır." dedikten sonra "*Allah, canları, ölümleri sırasında alır.*"⁵⁶ âyetini okumuştur.⁵⁷ Burada her ikisinin de ecel mevzunda farklı düşündükleri görülmektedir. Buna göre Ali b. Hüseyin'in öldürülen kardeşinin vefatı Ali'ye göre insanlar tarafından olmuştur. İbn Ziyâd'a göre onun ecel vakti gelmiştir ve insanlar buna vesile kılınmıştır. Bu durumda sanki Ali'ye göre ecel vaktinin önceden tayin edilmediği kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır. Veyahut bu sözleriyle Ali, onların (İbn Ziyâd ve diğer yöneticiler) işlediği cürmün büyüklüğüne vurgu yapmak istemektedir. Bu meselede de Ali b. Hüseyin'in yaşadığı acı verici durum göz önüne alındığında yaklaşımın makul olduğu düşünülebilecektir.

İslâm tarihinde Kur'ân'ı siyâsî ya da ideolojik meselelere mesnet kılınmasının önemli örnekleri Sıffin savaşında görülmüştür. Mesela Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan bir grup, bazı âyetlerden⁵⁸ hareketle "*Hüküm ancak Allah'ındır.*" ifadesini sloganlaştırmışlardır. Daha sonraları bu grup Hariciler adıyla anılacaktır.⁵⁹ Haricîlerin bu tutumu İslâm tarihinde acı hâdiselere dayanak olmuştur.

Kur'ân âyetlerinin siyâsî emellere alet edilmesini daha açık bir şekilde ortaya koyan bir örneği çağımızdan verebiliriz. Kuveytli bir gazeteci olan Abdullah Hadleg İsrâil'in Filistin topraklarındaki varlığının meşruiyetini "*Ey kavmim! Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Sakın ardınıza dönmeyin. Yoksa ziyana uğrayanlar olursunuz.*" mealindeki Mâide sûresi 21. âyetle ispat etmek istemişti.⁶⁰ Herhalde bu yaklaşım bir âyetin bağlam dışı kullanılmasının en uç örneklerinden birini teşkil etmektedir. Halbuki ilgili âyetin siyâkî ve sibâkî dikkate alındığında Yüce Allah'ın ilgili âyetle Hz. Musa zamanında İsrailoğulları'na

⁵⁶ ez-Zümer 38/42.

⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/444-445.

⁵⁸ el-Mâide 5/44, el-En'âm 6/57, Yûsuf 12/40, 67.

⁵⁹ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 76-77.

⁶⁰ Yeni Şafak, "Dunya Kuveyt'te Skandal" (Erişim 16 Şubat 2021).

birçok nimet verdiği ve fakat onların buna uygun davranmadıklarına işaret ettiği anlaşılmaktadır. İlgili pasajlar esasında İsrailoğulları'nın geçmişten ders almalarını ve Hz. Muhammed'e tabi olmalarını anlatmaktadır. Dolayısıyla söz konusu âyetin Hadleg'in ifadeleriyle ilişkilendirilmesi mümkün değildir.

SONUÇ

Kur'ân nâzil olduğu andan itibaren anlamının konusu olmuştur. Nitekim nüzûlünün gayesi insanlığa nizam vermek olan bir Kitâb'ın hedefine varması ancak anlama çabası ile mümkün olmaktadır. Bu bilinç, ilk Müslümanlardan bugüne kadar canlılığını korumuştur. Kur'ân'ı anlama çabalarından biri de âyetlerin hayata katılmasına olanak sağlayan istîshâd yöntemidir. Bu yöntem, âyetin hayatın bir anı ile buluşturulması üzerine cereyan etmektedir. Hz. Peygamber, sahâbe ve sonraki dönemlerde bunu birçok birey benimsemiştir. Ancak bu tür delil getirmenin de birtakım şartlara bağlı olması elzendir. Aksi halde âyetler, murâd-ı ilâhî dışı te'villerle ilişkilendirilebilmektedir. Bu haliyle âyetlerin kimi zaman bağlamlarından kopararak kullanılması ciddi bir yanılgıdır. Şüphesiz bu husus, âyetleri anlama noktasında düşülen yanılgılardan sadece bir tanesidir. Fakat üzerinde durulması gereken konulardandır. Belki bu tür hataların bir kısmı, Kur'ân'ın kelâm olmasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere kelâmın bazıları kimi sebeplere binaen inmiştir. Bu tür âyetlerin nüzûl sebepleri bilindiğinde anlaşılabilir veya bağlamından kopararak farklı yorumlara hamledilmeleri biraz daha güç olmaktadır. Ayrıca dil ve siyâk-sibâk gibi unsurlar da âyetlerin doğru anlaşılmasında başat unsurlardır. Fakat özellikle belli bir sebebe binaen nâzil olmamış âyetleri anlamada ya da siyâk-sibâk ve dil imkânlarının ilmî bir yaklaşımla ele alınmadığı durumlarda, anlam kaymaları sıkça yaşanabilmektedir. Çünkü tüm bunlar âyetleri doğru anlamaya dönük katkılarıyla olmazsa olmaz unsurlardır. Ancak söz konusu unsurlar bir yönüyle bireyselliği de içermektedirler. Çünkü âyeti lügat bilgisine göre anlama veya âyet hakkında gelen nakillerde tercihte bulunma, âyetler arasında ilişki kurabilme gibi hususlar aynı zamanda ilmî, aklî ve tecrübî bilgiyle sağlanmaktadır. Bu durumda kişinin -âyet yorumunda- bireysel bilgi ve bakış açısı çerçevesinde hata yapma payı da bulunmaktadır. Beşer hatadan beri olamayacağı için bir yere kadar bu hatalar mazur görülebilir. Bununla birlikte birey tüm bunları hesaba katarak âyetle istîshâd etmelidir. İstîshâdda hedef, murâd-ı ilâhîye isabet etmek olmalıdır.

Kanaatimize göre istîshâd yöntemi Kur'ân'ı hayata katma anlamında çok önemli bir metottur. Hz. Peygamber'in zaman zaman bunu kullanması bile tek başına bunu göstermektedir. İlâveten sahâbenin hayatlarında buna dair örneğin çok oluşu iddiamızı

doğrulamaktadır. Nitekim sahâbenin her birinin kaynaklarda yer bulan istişhâd örnekleri onlardadır. Sonraki nesil Müslümanlar da bu tutumu sürdürmüşlerdir. Ancak burada da hâdise ile âyet arasında kurulan bağın nüzûl ortamı bilgisi, dilin imkânları ve siyâk-sibâk gibi unsurlarla örtüşmesi çoğu zaman elzemdir. Nitekim araştırmamızda kimi zaman kişisel dînî hassasiyetle, kimi zaman ise kişisel bakış açısı ya da siyâsî sebeplerle âyetlerin bağlamlarından koparıldıkları tespit edilmiştir. Bu tür yanlışların önüne geçilebilmek, ancak ilmî usullere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkündür. Bununla birlikte âyetin ana çerçevesi esas alınarak abartmadan, saptırmadan, ifrat ve tefrite düşmeden, Kur'an ve Sünnet'in genel çerçevesinden çıkmadan istişhâd yöntemine başvurulması uygundur.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk es-San'ânî, el Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîrû'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Müslim Muhammed. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- Akpınar, Ali. “Kuşmalarında Kur'ân'la İstîşad Edenler”. *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 33-42.
- Atmaca, Gökhan. *Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Atmaca, Gökhan. *Tefsiri Tarihte Aramak-İbn Sa'd Örneği*-. Konya: Aybil Yayınları, 2016.
- Buhârî, İsmail Ebu Abdillâh. *Sahihu'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Zühayr Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Daru Tavki'n-Necat, 1422.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu, 2003.
- Demir, Recep. “Bağlamından Kopuk Kur'ân Okumalarının Serencamı”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020): 573-604.
- Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kûfî. *Kitâbu'l-âsar*. Beyrut, ts.
- Halife b. Hayyât. *et-Târih İlk Kronolojik İslam Tarihi*. çev. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Mukaddime fî uşûli't-tefsîr*. thk. Adnan Zurzûr, 1972.
- Koç, Mehmet Akif. “Tefsirde Keyfilîğin Çaresi: Tefsir Rivayetleri”. *Tefsire Akademik Yaklaşımlar* 1. ed. Mehmet Akif Koç. Otto, 2013.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Mısır: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967.
- Öz, Ahmet. “Kur'ân'ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”. *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül - Ali Karataş. 181-226. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.

Şahin, Davut. “Hz. Ömer’in Âyetleri İstîşâh Etmesi ve Ugulaması”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2017).

Taberî, Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr. *Camîu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Beyrut: Daru Hicr Li't-Tabaa ve'n-Neşr ve't-Tevzî ve'l-İ`lan, 2000.

Tirmîzî, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *el-Câmiü'l-Kebîr*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Tiyek, Fatih. “Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Önemi”. *Günümüz Tefsir Problemleri*. ed. Ali Karataş - Yunus Emre Gördük. 79-86. Ankara: Bilay, 2018.

YŞ, Yeni Şafak Gazetesi. " yenisafak/dunya/kuveytteskandal". Erişim 16 Şubat 2021.

<https://www.yenisafak.com/dunya/kuveytteskandal-2842904>

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.

Zemaşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsım Muhammed Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmiizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-mevcûd - Ali Ahmed Muavvez. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Abîkân, 1998.